

סדרת ניירות מדיניות

עוני בקרב האוכלוסייה המבוגרת בישראל

חיה שטייר וחיים בלייך

נייר מדיניות מס' 2014.14

POVERTY WITHIN THE ELDERLY POPULATION IN ISRAEL

Haya Stier and Haim Bleikh

Policy Paper No. 2014.14

* * *

הדעות המובאות להלן הן של המחברים ואינן בהכרח משקפות את דעות מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

מותר לצטט קטעי טקסט קצרים – שאינם עולים על שתי פסקאות – ללא הסכמה מפורשת, ובלבד שיינתן אזכור מלא למקור הציטוט.

עוני בקרב האוכלוסייה המבוגרת בישראל

חיה שטייר וחיים בלייך*

תקציר

פרק זה בוחן את הסיכון לעוני בקרב האוכלוסייה המבוגרת בישראל. בחלקו הראשון נבחנות המגמות בשיעורי העוני בקרב המבוגרים בהשוואה לאוכלוסייה הצעירה יותר. הממצאים מצביעים על מגמת ירידה בשיעורי העוני בקרב המבוגרים לאורך זמן, לעומת עלייה בשיעור העוני בכלל האוכלוסייה. שיעורי העוני הנמוכים בקרב מבוגרים (בהשוואה לאוכלוסייה צעירה יותר) מושגים בעיקר באמצעות קצבאות הזקנה, המהוות רשת ביטחון לרבים, ובזכות ההכנסה מפנסיה. למעשה, שיעור העוני בקרב הזכאים לפנסיה הוא נמוך ביותר. בפילוח לפי שלוש קבוצות חברתיות בקרב המבוגרים (ישראלים ותיקים, יוצאי ברית המועצות לשעבר וערבים) נראה בבירור כי בקרב עולי ברית המועצות לשעבר ובקרב ערבים – שתי קבוצות בעלות זכאות נמוכה לפנסיה – שיעורי העוני גבוהים מאשר בקרב הוותיקים. אחת הדרכים להתמודד עם עוני ומחסור בקרב האוכלוסייה המבוגרת היא מגורים משותפים עם בני משפחה צעירים, הנמצאים בגיל העבודה. צורת מגורים זו אופיינית במיוחד בקרב ערבים ויוצאי ברית המועצות לשעבר, ומאפשרת להם לחיות במשק בית בעל רמת חיים גבוהה יותר משלהם, וכך להימנע מחיים בעוני.

---

* פרופ' חיה שטייר, יו"ר תכנית המדיניות בתחום הרווחה החברתית במרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל אביב; חיים בלייך, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

מבוא

בעיית שיעור העוני בישראל, שהוא מהגבוהים במערב, נדונה בעבר במחקרים (בן דוד ובלייך, 2013) ובקרב קובעי מדיניות (OECD, 2011). המחקרים בתחום מצביעים על ההשתתפות בכוח העבודה כאחד הגורמים המרכזיים הקשורים בעוני, ואכן פרטים שאינם עובדים מצויים בסיכון לעוני ולתלות במערכת הרווחה. המבוגרים הם קבוצת אוכלוסייה שברובה הגדול פרשה מעבודה עקב גילה, ולפיכך נמצאת בסיכון גבוה יחסית לחוות קשיים כלכליים ועוני. אוכלוסייה זו מצליחה בחלקה לחיות ברווחה גם לאחר הפרישה משוק העבודה, ברוב המקרים בזכות תשלומי פנסיה הנובעים מהפרשות לחיסכון במהלך שנות העבודה. ואולם רבים מהמבוגרים המשתייכים לקבוצות חלשות, שעבדו במשך חייהם בתנאי עבודה שאינם מזכים בפנסיה תעסוקתית, או מהגרים שהגיעו לישראל בגיל מבוגר ולא צברו זכויות פנסיוניות, נותרים למעשה נטולי מקורות הכנסה ותלויים לחלוטין במוסדות המדינה ובמערכת הרווחה.

אוכלוסיית המערב מצויה במגמה מתמדת של הזדקנות, לנוכח שני תהליכים מרכזיים: הירידה בפריון מחד גיסא, והתארכות החיים מאידך גיסא (Wray, 2006). הזדקנות האוכלוסייה כרוכה בבעיית עוני ואי שוויון, שכן כאמור מרבית המבוגרים אינם משתתפים עוד בשוק העבודה, והם מתקיימים במידה רבה מחסכוניותיהם – אם חיסכון הוני ואם חיסכון לפנסיה תעסוקתית – או מתשלומים שהם זכאים להם ממערכת הרווחה. לפיכך, נוצר עול כלכלי כבד על מערכות הכלכלה בעולם המערבי, שבא לידי ביטוי בשינוי המערכות הפנסיוניות ובהעלאת גיל הפרישה. בעיית העוני ואי השוויון בקרב מבוגרים עומדת בלב הדיון הציבורי במדינות רבות, שכן בניגוד לקבוצות אוכלוסייה אחרות שעניין זכאותן או אי זכאותן לסיוע מהמדינה מעורר ויכוח ציבורי, יש הסכמה כללית כי האוכלוסייה המבוגרת זכאית לסיוע כזה, וכי היא אינה מסוגלת, ואף אין מצופה ממנה, למצוא את מקורות הכנסתה באמצעות עבודה. עם זאת, כפי שמראים מחקרים רבים, שיעור המבוגרים מגיל 65 הנותרים בשוק העבודה לתקופות ממושכות יותר, אם מסיבות כלכליות ואם מסיבות אחרות, עולה בהתמדה (קמחי ושרברמן, 2013).

מדינות רבות חותרות לצמצום שיעורי העוני בקרב מבוגרים, באמצעות קצבאות, פנסיות מדינתיות ותמיכות, בהתאם להסדרי הפנסיות הנהוגים בכל מדינה ועל פי אופי מערכת הרווחה. גם בישראל מופנית תשומת לב רבה למצבה הכלכלי של אוכלוסיית המבוגרים. אמנם היא מדינה בעלת אוכלוסייה צעירה יחסית, בעיקר לאור שיעורי פריון גבוהים המשמרים את מבנה הגילים הזה, אך עם

זאת, שיעורם של בני 65 ומעלה מכלל האוכלוסייה מצוי במגמת עלייה מתמדת: מ-6.7 אחוזים ב-1970 ל-10.4 אחוז כיום. כמו כן, שיעורם של בני 75 ויותר מכלל האוכלוסייה עלה מ-1.9 ל-4.8 אחוזים ב-40 השנים האחרונות (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2013). עלייה זו באוכלוסיית המבוגרים וצרכיה המיוחדים, בעיקר עם הפרישה משוק העבודה, מגבירים את הצורך בדיון במצבה הכלכלי ובאמצעים הציבוריים והפרטיים העומדים לרשותה.

שיעורי העוני בישראל קשורים להיקף ההשתתפות בשוק העבודה של ראשי משק הבית ולמבחר מאפיינים דמוגרפיים, ובהם גודל המשפחה והרכב המפרנסים בה (שטייר, 2011). האוכלוסייה המבוגרת נמצאת בסיכון גבוה לעוני, שכן מקורות הכנסתה מוגבלים מכיוון שלא כל המבוגרים נהנים מחסכונויות או מפנסיה תעסוקתית, ורבים מהם תלויים במדינה ובקצבאות שהיא מעניקה להם. מחקרים השוואתיים מלמדים כי במדינות המעניקות פנסיה ממלכתית נדיבה ותמיכות לכלל האוכלוסייה המבוגרת, רמת העוני בקרב מבוגרים נמוכה (Kangas and Palme, 2000). יש גורמים המאפשרים רמה גבוהה יותר של רווחה במשקי הבית המבוגרים – למשל גודלם המצומצם ביחס לכלל האוכלוסייה, מאחר שמרבית המבוגרים חיים במשקי בית של זוגות או יחידים. במשפחות קטנות אלו רמת הצרכים אף היא נמוכה יחסית, ומחקרים אחדים מראים כי המבוגרים הם אינם בהכרח קבוצה הסובלת ממצוקות כלכליות בהשוואה לצעירים (שטייר ולוין, 2013).

בפרק זה מוצגת תמונת העוני במשקי הבית של האוכלוסייה המבוגרת בישראל, תוך התייחסות למקורות הכנסתה ולמידת השונויות הגבוהה בין חבריה. כדי לאפשר בחינה של מצבה הכלכלי, מוגדרת האוכלוסייה המבוגרת בישראל על פי גיל הפרישה העדכני, שממנו והלאה רוב רובה של אוכלוסייה זו אינה משתתפת עוד בשוק העבודה. גיל הפרישה בישראל, המקנה גם זכאות לקצבת זקנה, עלה במרוצת השנים. עד שנת 2004 הוא עמד על 65 שנה, ולנשים הוקנתה הזכות לפרוש וליהנות מקצבת זקנה כבר בגיל 60. מאז הועלה גיל הפרישה ל-67 לגברים ו-62 לנשים.

1. מאפייני משקי הבית שחיים בהם מבוגרים

מאחר שעוני נמדד ברמת משק הבית, יש לאפיין תחילה את משקי הבית שמתגוררים בהם מבוגרים. מרבית המבוגרים חיים במשקי בית שהעומדים בראשם הם בגיל הפרישה (להלן: "משקי בית בראשות מבוגרים"). נתונים לגבי משקי בית של מבוגרים בישראל, דוגמת נתוני העוני של המוסד לביטוח לאומי, מוצגים בדרך כלל ביחס למשקי בית שהעומד בראשם הוא מבוגר. ואולם יש גם משקי בית

"מעורבים", או "מורחבים", שמתגוררים בהם מבוגרים שפרשו משוק העבודה, לצד צעירים שעדיין פעילים כלכלית. בחלק ממשקי בית אלו מתגוררות משפחות של מבוגרים לצד משפחות של צעירים. לדוגמה, צעירים בגיל הביניים עם ילדיהם, לצד הוריהם המבוגרים. הסדרי מגורים אלו משפיעים על תמונת העוני, ועל הבדלים בין קבוצות חברתיות שונות הנבדלות זו מזו בהרכב משקי הבית שלהן.

בתרשים 1 מוצגים שיעורי העוני בישראל¹ לאורך השנים 1997–2011, תוך הבחנה בין שלושה סוגים של משקי בית: (1) משק בית שהעומד בראשו בגיל פרישה (להלן: משק בית בראשות מבוגר); (2) משק בית שמתגוררים בו פרטים שכבר הגיעו לגיל הפרישה – אם כראשי משק בית ואם כחלק ממשפחה מורחבת (קבוצה זו כוללת גם את משק הבית בראשות מבוגרים); (3) משקי בית "צעירים", שאין בהם כלל פרטים בגיל פרישה. לפירוט שיעורי העוני בחלוקה לפרטים, ולא למשקי בית, ראו תרשים נ'4 בנספחים.

ב-26 אחוז מכלל משקי הבית בישראל מתגוררים פרטים מבוגרים, שהגיעו לגיל פרישה. כ-18 אחוז ממשקי הבית הם בראשות מבוגרים. שיעור האוכלוסייה המבוגרת בישראל הוא 10 אחוזים מכלל האוכלוסייה, ומרביתם (71 אחוז) מתגוררים במשק בית בראשותם.²

כמה מסקנות מעניינות עולות מהשוואת שלושת הסוגים של משקי הבית. מההשוואה בין משקי בית שמתגוררים בהם מבוגרים ובין משקי הבית הצעירים עולה כי בשנים הראשונות שנבחנו, שיעורי העוני במשקי הבית הכוללים מבוגרים היו גבוהים באורח ניכר מהשיעורים בקרב משקי הבית הצעירים: כ-22 אחוז לעומת כ-15.5 אחוז בהתאמה, לפי נתוני 1997. התנדויות בשיעורי העוני גברה לאורך התקופה הן בכלל האוכלוסייה והן בקרב המבוגרים, ובעיקר מאז שנת 2003, לנוכח תנדויות כלכליות ושינויים במדיניות הרווחה וברמת אי השוויון הכללי במדינה. כך לדוגמה, בקרב המבוגרים חלו תמורות במערך הקצבאות במהלך התקופה. בטווח הארוך חלה מגמת עלייה בקצבאות, אך בין 2002 ל-2004 הן קוצצו, ואילו בתקופות מאוחרות יותר הן הורחבו (אזארי-ויזל ושטייר, 2014; המוסד לביטוח לאומי, 2012).

אחת התוצאות של שינויים אלו היא התהפכות המגמות בשיעורי העוני. כאמור, שיעור משקי הבית העניים בקרב האוכלוסייה הצעירה יותר נמצא במגמת עלייה.

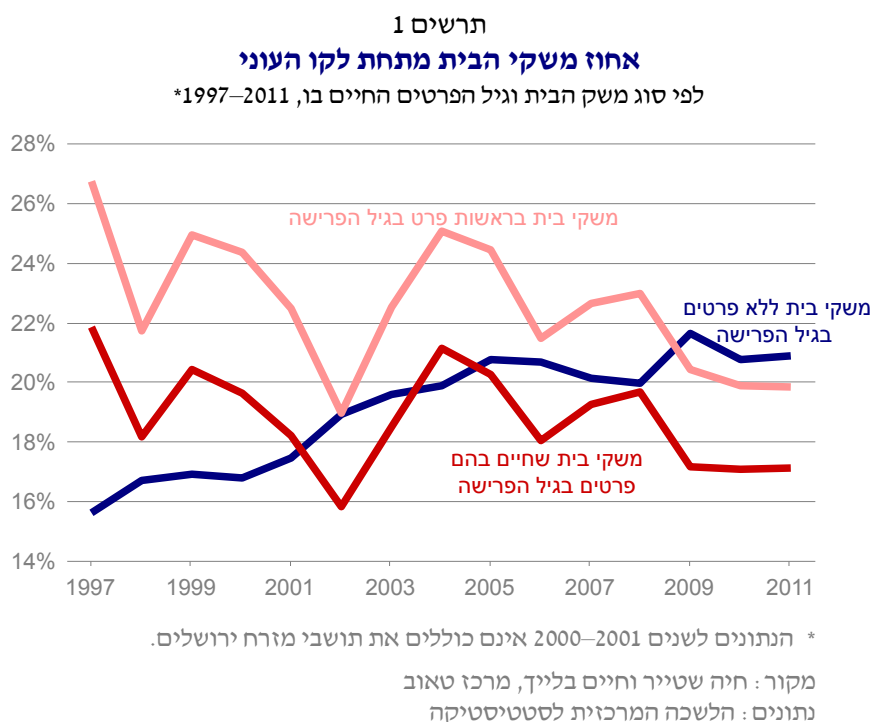
¹ שיעורי העוני מחושבים לפי ההכנסה לאחר ניכוי מסים והעברות, מתוקנת לגודל משק הבית.

² גם בחישוב לפי הגדרת גיל הפרישה שהיה נהוג לפני 2004 (60 לנשים ו-65 לגברים), הנתונים מצביעים על מגמות דומות, ר' תרשים נ'1 בנספחים.

הגידול העיקרי התרחש מסוף שנות התשעים עד אמצע העשור הקודם, ולאחר מכן התייצב. התמונה בקרב האוכלוסייה המבוגרת שונה: כאמור, בתחילת התקופה היו שיעורי העוני בקרב משקי בית הכוללים מבוגרים גבוהים מאשר בקרב צעירים יותר. אך משנת 2001 התהפכה המגמה, עד שהנתונים הגיעו לכ-16 אחוז בקרב משקי בית בראשות מבוגרים לעומת 19 אחוז בקרב צעירים ב-2002. ומאז ניכרת עלייה בשיעורי העוני בשתי הקבוצות, אם כי בקצב מהיר יותר בקרב צעירים. כיום, 17 אחוז מקרב משקי הבית שמתגוררים בהם מבוגרים מצויים מתחת לקו העוני, לעומת 21 אחוז מקרב משקי הבית שאין בהם מבוגרים.

מההשוואה בין משקי בית בראשות מבוגר ובין כלל משקי הבית שמתגוררים בהם מבוגרים עולה מגמה דומה של שינוי בשיעורי העוני לאורך זמן, אך שיעורי העוני בקרב משקי הבית בראשות פרט בגיל פרישה גבוהים יותר בעקביות. במשקי בית אלו פחתו שיעורי העוני והגיעו אל מתחת לאלו של הצעירים יותר רק ב-2009. נראה אפוא כי מגורים של מבוגרים במשפחות מורחבות עם בני משפחה אחרים המצויים במעגל העבודה יש בהם כדי לצמצם את שיעור העוני, והם מהווים דרך להתמודדות עם קשיים כלכליים. סוגיה זו תידון ביתר פירוט בהמשך.

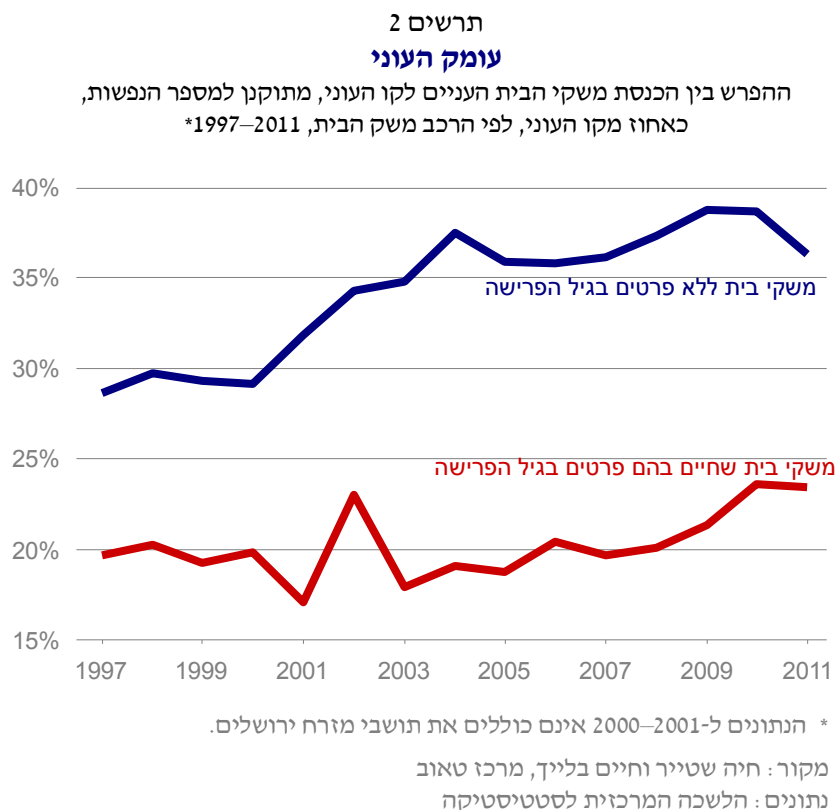
מההשוואה עולה גם כי הנתונים הרשמיים של המוסד לביטוח לאומי לגבי עוני בקרב מבוגרים (לדוגמה, בסקירות השנתיות) מציגים תמונה חלקית, שכן הם מציגים רק את משקי הבית שבראשות מבוגר, ואינם מביאים בחשבון את שיעורם הניכר של מבוגרים המתגוררים עם בני משפחה צעירים.

כאמור, נראה כי שיעור העוני הנמוך יחסית בקרב האוכלוסייה המבוגרת נובע מרמת התמיכה של המדינה במבוגרים, משיעורי הזכאות לפנסיה, מרמת הפעילות הכלכלית שלהם בשוק העבודה ומהרכב משקי הבית שהם מתגוררים בהם. הנחות אלו יידונו בהרחבה בהמשך.

מחקרים רבים מראים כי "קו העוני" אינו אלא היבט אחד המתאר את המצב הכלכלי, וכי יש שונות רבה בקרב האוכלוסייה המוגדרת ענייה, קרי מצויה מתחת לקו העוני (ראו לדוגמה המוסד לביטוח לאומי, 2013). כדי לאמוד את מצבם של העניים יש לבחון את עומק העוני, מדד שנועד להעריך עד כמה רחוקים העניים מקו העוני. עומק העוני נמדד במונחים של "יחס פער העוני" – הפער בין הכנסתם הממוצעת של משקי הבית העניים ובין קו העוני (המוסד לביטוח לאומי, 2013). ככל שיחס זה גדול יותר, המיקום מתחת לקו העוני נמוך יותר ומעיד על עוני חמור יותר. בתרשים 2 מוצג עומק העוני הממוצע במשקי בית שאין בהם פרטים בגיל פרישה, לעומת אותו מדד בקרב משקי בית שמתגורר בהם אדם אחד לפחות בגיל פרישה.

העקומות מציגות את המרחק של כל אחד משני סוגי משקי הבית מקו העוני, באחוזים.

תמונת פער העוני מעלה שני ממצאים חשובים: ראשית, העוני עמוק פחות במשקי בית שיש בהם מבוגרים מאשר בקרב משקי בית בלי מבוגרים. כך לדוגמה, בשנת 2011 הייתה ההכנסה הממוצעת של משקי הבית העניים שמתגוררים בהם מבוגרים נמוכה בכ-24 אחוז מקו העוני, לעומת הכנסה ממוצעת הנמוכה ב-36 אחוז מקו העוני בקרב משקי בית שלא מתגוררים בהם מבוגרים. פערים קטנים במקצת נרשמו בין שני הסוגים של משקי הבית בתחילת התקופה (1997) – 20 אחוז לעומת 29 אחוז, בהתאמה. את הפערים המצומצמים יחסית בין שתי הקבוצות ניתן לזקוף לזכות שני גורמים. ראשית, קצבת הזקנה האוניברסלית והשלמת ההכנסה מאפשרות למרבית המבוגרים, גם אלו שאינם מצליחים להיחלץ מעוני, לחיות

ברמת חיים הדומה לזו של משקי בית שאין בהם מבוגרים. שנית, מרבית משקי הבית של המבוגרים הם קטנים מאלו של האוכלוסייה הצעירה. אלא שבקרב שתי הקבוצות הנדונות של משקי הבית נרשמה עלייה בעומק העוני במשך השנים. המרחק הממוצע מקו העוני בקרב משקי הבית הצעירים עלה מ-29 אחוז ב-1997 ל-36 אחוז כיום. בקרב משקי הבית שחיים בהם מבוגרים הועמק העוני מ-20 אחוז ל-24 אחוז מתחת לקו העוני. כלומר, בקרב משקי הבית הצעירים העלייה לאורך הזמן היא הן בעומק העוני והן בפערי עומק העוני בינם ובין משקי הבית שיש בהם מבוגרים. בקרב המבוגרים ניכרת ירידה מסוימת בשיעורי העוני, אלא שיחס פער העוני בקרב קבוצת המבוגרים העניים הלך וגדל. ניתן להסיק אפוא כי למרות הצמצום בשיעורי העוני בקרב האוכלוסייה המבוגרת ולמרות העלייה בתמיכות המועברות למבוגרים מהמדינה – שרובן כאמור אוניברסליות – מצבם של המבוגרים המוגדרים כעניים חמור כיום בממוצע יותר מבעבר. כדי להבין את הגורמים להחמרה במצב העניים, על רקע הירידה הכללית בשיעורי העוני של המבוגרים, יש לבחון את המאפיינים החברתיים של האוכלוסייה וכן את מקורות ההכנסה העומדים לרשותה. גורמים אלו יידונו בהמשך הפרק.

2. מקורות ההכנסה של האוכלוסייה המבוגרת בישראל

הדיון בסעיף זה מתמקד במקורות ההכנסה של האוכלוסייה המבוגרת בישראל ובשאלה עד כמה ניתן לייחס את השינוי בשיעורי העוני ובעומק העוני לשינויים במקורות ההכנסה. למשקי בית הכוללים אוכלוסייה מבוגרת שלושה מקורות הכנסה עיקריים: (א) תמיכות המדינה, ובעיקר קצבת זקנה המשולמת לכלל האוכלוסייה המבוגרת; (ב) תשלומי פנסיה; (ג) עבודה של המבוגרים עצמם, שעדיין פעילים בשוק העבודה, או של פרטים אחרים במשק הבית שהם בגיל העבודה ומשתתפים בפעילות הכלכלית. מקור הכנסה אפשרי נוסף למשקי הבית אלו הוא הכנסה מהון.

לאורך השנים חלו כמה שינויים חשובים במקורות ההכנסה של משקי הבית שמתגוררת בהם אוכלוסייה מבוגרת: (א) שיעור המבוגרים המתגוררים במשק בית שיש בו הכנסה מפנסיה תעסוקתית נמצא במגמת עלייה. בשנת 1999 שולמה פנסיה תעסוקתית ל-48 אחוז מהמגיעים לגיל הפרישה, לעומת 51 אחוז ב-2011 (ראו תרשים 7 בהמשך); (ב) במרוצת השנים חלה עלייה בשיעור העובדים שאינם פורשים משוק העבודה בגיל מבוגר. קמחי ושרברמן (2013) מראים כי שיעור המשתתפים בשוק העבודה מקרב גברים בני 65–74 עלה – מ-20 אחוז בשנת 2000 ל-30 אחוז

ב-2011; גם שיעורי ההשתתפות של נשים בשוק העבודה באותה קבוצת גיל עלו – מ-7 אחוזים ב-2000 ל-12 אחוז ב-2011. אמנם חלק מעלייה זו, בעיקר בקרב הגברים, מקורה בהעלאת גיל הפרישה, אך עם זאת מבוגרים רבים שהגיעו לגיל פרישה עדיין מעורבים בפעילות כלכלית. בעקבות פעילות זו, חלה עלייה בהכנסותיה מעבודה של האוכלוסייה המבוגרת; (ג) הוגדלה קצבת הזקנה המשולמת לאוכלוסייה בגיל הפרישה (המוסד לביטוח לאומי, 2012).

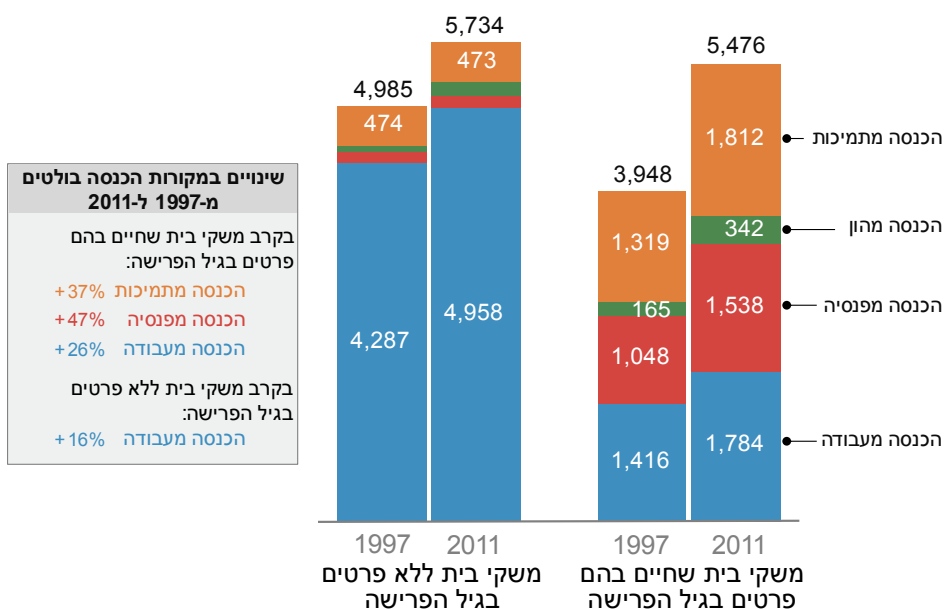
תרשים 3 מציג את מקורות ההכנסה של משקי הבית שמתגוררים בהם פרטים בגיל פרישה בשנים 1997 ו-2011. התרשים מתייחס להכנסה ברוטו לנפש מתוקנת, במחירי 2011, כך שניתן להשוות את ההכנסות בשתי תקופות הזמן. התרשים מצביע על שלושה מקורות הכנסה הדומים במשקלם בקרב משקי הבית שמתגוררים בהם פרטים בגיל הפרישה: הכנסה מעבודה, הכנסה מפנסיה והכנסה מתמיכות המדינה. שלושת המרכיבים האלו גדלו לאורך הזמן, עם העלייה ברמת החיים, אך משקלם נותר דומה – ב-1997 שיקפה הפנסיה 27 אחוז מההכנסה ברוטו לנפש מתוקנת, וב-2011 משקלה עלה ל-28 אחוז; משקל ההכנסה מעבודה היה 36 אחוז מכלל ההכנסה ברוטו לנפש מתוקנת ב-1997 וירד ל-33 אחוז; ואילו משקל התמיכות מהמדינה התבטא ב-33 אחוז מכלל ההכנסה לנפש מתוקנת בשתי התקופות. עם הזמן חלה עלייה מסוימת גם בהכנסה מהון. העלייה בכל מקורות ההכנסה מצביעה על שיפור במצבם הכלכלי של משקי הבית שמתגוררים בהם מבוגרים, ובמידה רבה מסבירה גם את הירידה בשיעורי העוני.

בהשוואה למשקי הבית המבוגרים, חלו רק שינויים מעטים ברמת ההכנסה לנפש מתוקנת במשקי הבית הצעירים יותר. כצפוי, במשקי בית אלו מרבית ההכנסה היא מעבודה, שכן מדובר באוכלוסייה שהיא בגיל העבודה. רק מיעוט מההכנסה מגיע ממקורות ממשלתיים או אחרים. נקודה מעניינת היא שבעוד שבמשקי הבית המבוגרים חלה עלייה ניכרת בהכנסה לנפש מתוקנת, העלייה במשקי הבית הצעירים צנועה יותר ונובעת כולה משינוי בהכנסה מעבודה, שכן המדינה לא הגדילה את התמיכה במשך התקופה, ואף קיצצה בקצבאות מרכזיות לאוכלוסייה זו, כגון קצבאות הילדים. בסיכומו של דבר, מצטיירת תמונה של רמת הכנסות דומה מאוד בין משקי הבית הצעירים למבוגרים, לאור השיפור ברמת ההכנסות של המבוגרים. תרשים 3 מראה כי העלייה בהכנסות של משקי הבית המבוגרים בין שני פרקי זמן אלו נבעה בעיקרה מהגדלת הפנסיות (ב-47 אחוז) ותמיכות המדינה (ב-37 אחוז).

תרשים 3

הכנסה חודשית ברוטו למשק בית, 1997 ו-2011

לנפש מתוקנת, בשקלים של 2011, לפי סוג משק בית ומקור הכנסה

מקור: חיה שטייר וחיים בלייך, מרכז טאוב נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

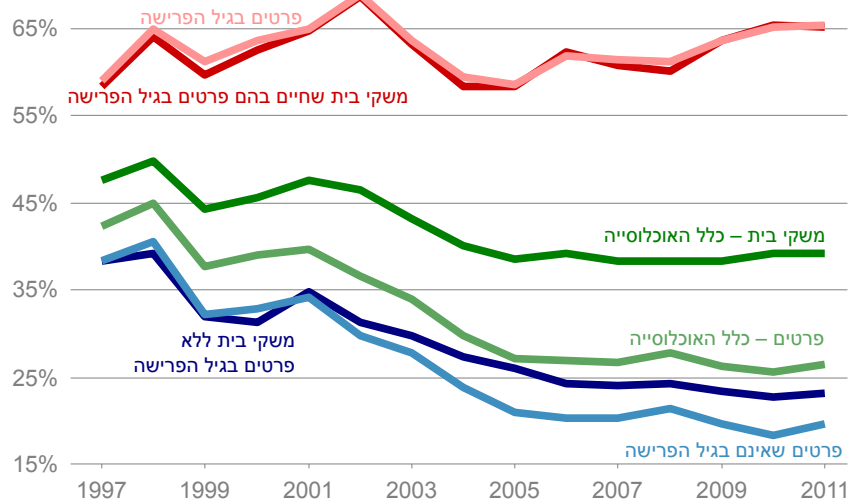
כאמור, מרבית המשתייכים לאוכלוסייה המבוגרת אינם משתתפים בשוק העבודה, ומקור הכנסתם העיקרי הוא פנסיות וקצבאות מדינה. כפי שעולה מהנתונים עד כה, נראה כי בשני פרקי הזמן משקפת התמיכה מהמדינה, בעיקר קצבאות הזקנה, כשליש מכלל הכנסות משקי הבית המבוגרים. העלייה בתמיכה זו הביאה עמה עלייה ברמת החיים וצמצום ממדי העוני בחלק ממשקי הבית.

ואכן, בקרב האוכלוסייה המבוגרת קיימת חשיבות רבה למקורות התמיכה שמספקת המדינה, בעיקר מכיוון שלנתח נכבד מאוכלוסייה זו אין כל מקורות הכנסה אחרים. תרשים 4 מציג את הירידה בשיעור העוני במעבר מהכנסה כלכלית (הכוללת את מקורות ההכנסה מעבודה, מפנסיה תעסוקתית ומהון, לפני מיסוי ולפני קבלת תמיכות מהמדינה) להכנסה פנויה (כלומר לאחר תשלומי מסים מחד גיסא, וקבלת קצבאות והטבות מאידך גיסא). הנתונים מוצגים עבור כלל האוכלוסייה בגיל הפרישה בהשוואה לאוכלוסייה שלפני גיל פרישה, וכן עבור משקי בית שחיים בהם מבוגרים בהשוואה למשקי בית שאין בהם מבוגרים.

מהתרשים עולה כי תשלומי ההעברה והמסים מצמצמים את העוני בקרב המבוגרים באורח ניכר בהשוואה לאוכלוסייה הצעירה יותר. כך לדוגמה, בשנת 2011 תשלומי ההעברה והמסים תרמו לצמצום שיעורי העוני בקרב המבוגרים ב-65 אחוז, ואילו בקרב האוכלוסייה הצעירה יותר, של משקי בית בלי מבוגרים, הצמצום היה רק בכ-20 אחוז, ואף פחות מכך בקרב פרטים.

גם כשמסתכלים על מגמות ארוכות טווח השפעת המדינה על צמצום העוני באוכלוסייה המבוגרת יציבה למדי. לעומת זאת, בקרב הצעירים יותר ניכרות מגמות ארוכות טווח אחרות, ונראה כי השפעת המדינה בצמצום ממדי העוני בקרבם פחתה עם הזמן. כך, מערכת המיסוי וההעברות של המדינה תרמו לצמצום שיעור העוני בקרב צעירים בכ-38 אחוז בשנת 1997 לעומת כ-20 אחוז בלבד בשנת 2011. הבדלים אלו נובעים במידה רבה מהקיצוץ בקצבאות הילדים ובהטבות אחרות לאוכלוסייה הצעירה יותר, שמאפייניה החברתיים, ובעיקר גודל המשפחה, מעמידים אותה מלכתחילה בסיכון גבוה יותר לעוני (המוסד לביטוח לאומי, 2012).

תרשים 4
אחוז הירידה בשיעורי העוני במעבר מהכנסה כלכלית להכנסה פנויה
 בקרב פרטים ובקרב משקי בית, 1997–2011*

* הנתונים ל-2000–2001 אינם כוללים את תושבי מזרח ירושלים.

מקור: חיה שטייר וחיים בלייך, מרכז טאוב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

לסיכום, שיעורי העוני בקרב האוכלוסייה המבוגרת בישראל נמוכים בהשוואה לשיעורים באוכלוסייה הצעירה. הודות למערכת הקצבאות האוניברסלית ובזכות תמיכה של המדינה במבוגרים חסרי מקורות הכנסה אחרים, עולה בידי מערכת הרווחה לצמצם את ממדי העוני בקרב אוכלוסייה זו יותר מאשר בקרב האוכלוסייה הצעירה.

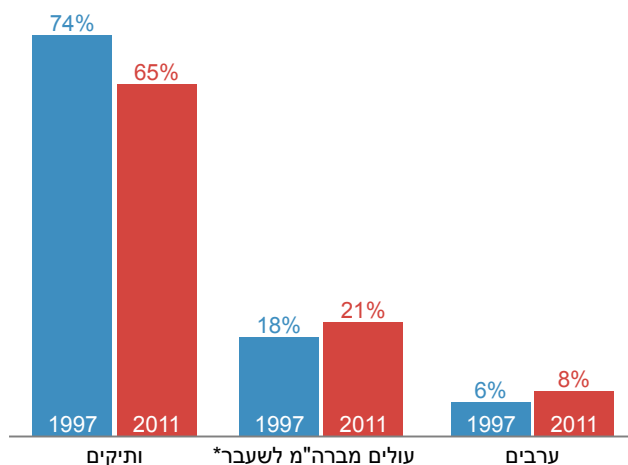
3. השוני בין קבוצות אוכלוסייה בקרב המבוגרים

כמו בכלל האוכלוסייה, גם בקרב המבוגרים ניכרת שונות רבה מבחינת ההרכב החברתי והרכב משקי הבית. השונות קשורה במידה רבה להבדלים בנגישותה של אוכלוסייה זו למקורות הכנסה ובסיכון של קשישים להיקלע לעוני. סעיף זה ידון

בפירוט בשלוש קבוצות באוכלוסייה המבוגרת: (1) אוכלוסיית הישראלים הוותיקים, המונה את היהודים שנולדו בישראל או עלו אליה לפני שנת 1990; (2) אוכלוסייה שעלתה לישראל מברית המועצות לשעבר מ-1990 ואילך; (3) האוכלוסייה הערבית.

תרשים 5 מציג את התפלגות שלוש הקבוצות בשתי נקודות זמן – 1997 ו-2011. במהלך העשורים האחרונים קטן חלקה היחסי של האוכלוסייה היהודית הוותיקה מכלל האוכלוסיות המבוגרות בישראל: מ-74 אחוז ב-1997 ל-65 אחוז כיום. לעומת זאת, בחלקן היחסי של שתי הקבוצות האחרות נרשם גידול: מ-18 ל-21 אחוז בקבוצת העולים המבוגרים מברית המועצות לשעבר (מרבית הגידול נרשם לפני שנת 2005); ומ-6 ל-8 אחוזים באוכלוסייה הערבית המבוגרת.

תרשים 5
התפלגות הפרטים בגיל הפרישה
 לפי קבוצות אוכלוסייה, 1997 ו-2011

* הנתונים אינם כוללים עולים ממדינות אחרות.

מקור: חיה שטייר וחיים בלייך, מרכז טאוב נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

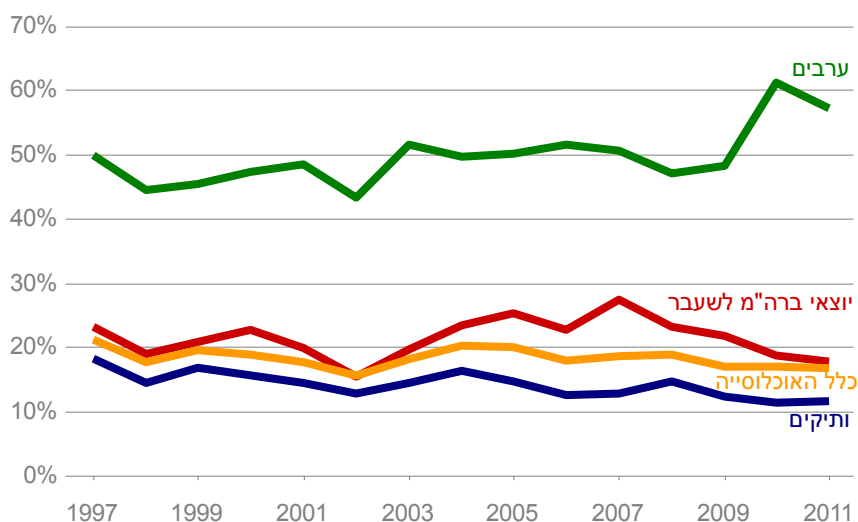
שינויים דמוגרפיים אלו משפיעים על תמונת העוני ואי השוויון באוכלוסייה המבוגרת, שכן חלק ניכר מעולי שנות התשעים הגיעו לישראל בהיותם מבוגרים, ולא הצליחו לצבור זכויות פנסיוניות של ממש. הגידול בחלקם באוכלוסייה

המבוגרת מגדיל מאוד את חלקה של האוכלוסייה הנשענת בעיקר על תמיכת המדינה. קבוצה זו מתאפיינת גם בשיעורי תעסוקה נמוכים וברמות הכנסות נמוכה בהתאם, יחסית לקבוצת הוותיקים (קמחי ושרברמן, 2013). שיעור המבוגרים באוכלוסייה הערבית נמוך מאוד ביחס לצעירים, בשל שיעורי פריון גבוהים מחד גיסא, ותוחלת חיים נמוכה מאידך גיסא (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2013). לפיכך האוכלוסייה הערבית משקפת מיעוט קטן מכלל האוכלוסייה המבוגרת בישראל. עם זאת, מאחר ששיעורי העוני בקרב הערבים גבוהים מאוד, ניתן לשער שהמבוגרים חווים קשיים כלכליים עמוקים יותר מאשר מבוגרים המשתייכים לשתי הקבוצות האחרות. כמו כן, בקבוצה זו נמצא השיעור הנמוך ביותר של משתתפים בכוח העבודה בגיל פרישה ואילך, ביחס לשתי קבוצות האוכלוסייה האחרות (קמחי ושרברמן, 2013).

בחינת שיעורי העוני בקרב מבוגרים³ משלוש הקבוצות בשנים 1997–2011 (תרשים 6) אכן מראה את ההבדלים הניכרים ביניהן, הן בשיעורי העוני והן במגמות ארוכות טווח: שיעורי העוני בקרב הערבים המבוגרים הם הגבוהים ביותר – כ-60 אחוז מהם נמצאים מתחת לקו העוני, בהשוואה לשיעורי עוני נמוכים לאין שיעור באוכלוסייה היהודית: כ-18 אחוז מיוצאי ברית המועצות לשעבר, בדומה לכלל האוכלוסייה המבוגרת, ו-11 אחוז בלבד בקרב הוותיקים. במגמות ארוכות הטווח ניכרה בעשורים האחרונים ירידה מסוימת בשיעורי העוני בקרב הוותיקים, ובשנים האחרונות גם בשיעורי העוני בקרב יוצאי ברית המועצות לשעבר. לעומת זאת, בקרב האוכלוסייה הערבית המבוגרת שיעורי העוני גבוהים ויציבים – כ-50 אחוז במרבית השנים שנמדדו, אם כי בתחילת התקופה נרשמו ירידות, ולאחר מכן עלייה ל-60 אחוז ב-2010 וירידה מסוימת מאז.

³ כלל העניים בגיל הפרישה, לרבות אותם מבוגרים המתגוררים במשקי בית שבראשם פרט בגיל העבודה.

תרשים 6
אחוז הפרטים בגיל הפרישה מתחת לקו העוני
 לפי קבוצות אוכלוסייה, 1997–2011*

* הנתונים לשנים 2000–2001 אינם כוללים את תושבי מזרח ירושלים.

מקור: חיה שטייר וחיים בלייך, מרכז טאוב נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

הירידה בשיעור העוני בקרב משקי הבית של הוותיקים משקפת כפי הנראה את השיעור ההולך וגדל של מבוגרים שצברו פנסיות במשך חייהם. תרשים 7 מציג את שיעור המבוגרים מגיל פרישה ואילך המתגוררים במשקי בית הנהנים מהכנסה מפנסיה, מתוך כלל האוכלוסייה המבוגרת.⁴ תרשים זה מבליט את ההבדל הניכר בין שלוש הקבוצות – כשני שלישים מכלל הפרטים המבוגרים באוכלוסייה היהודית הוותיקה נהנים מרכיב פנסיוני בהכנסת משק הבית, עלייה של כ-2.5 נקודות האחוז מאז 1999. לעומתם, רק 20 אחוז מכלל עולי ברית המועצות לשעבר ופחות מ-15

⁴ הפנסיה התעסוקתית משולמת אמנם בדרך כלל למי שפרש מהעבודה לגמלאות, אך ייתכן שמשק הבית כולל פרטים שעדיין לא הגיעו לגיל פרישה המקבלים פנסיה תעסוקתית, ובמשק הבית מתגורר גם קשיש בלי פנסיה תעסוקתית. זאת ועוד, נתוני הזכאות לפנסיה נמוכים יותר מהמוצג בתרשים 7, שהרי לא בהכרח כל המבוגרים במשק הבית זכאים לפנסיה תעסוקתית.

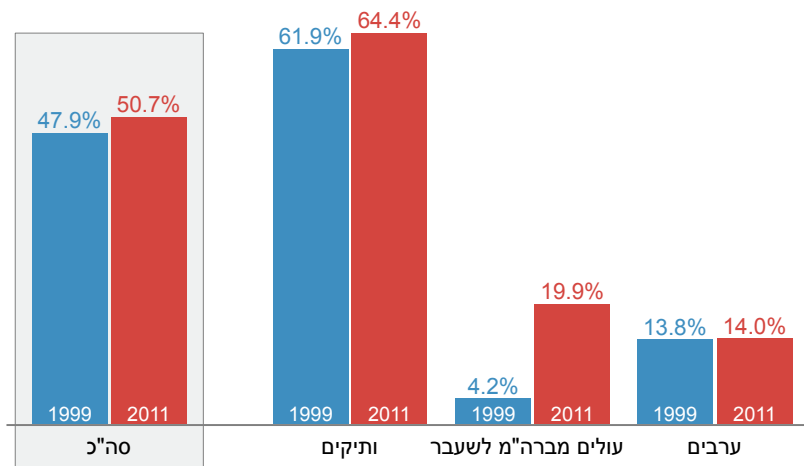
אחוז מהערבים המבוגרים חיים במשקי בית שנהנים מתשלומי פנסיה כלשהי. לגבי העולים ניכרת עלייה בשיעור הזכאים לתשלום פנסיוני, בד בבד עם העלייה בוותק שלהם בישראל ועם צבירת זכויות לאורך זמן.

קשה יותר להסיק מסקנות לגבי האוכלוסייה הערבית בשל ממדיה הקטנים יחסית, אולם התרשים מראה כי שיעור מקבלי הפנסיה בקרב המבוגרים הערבים נמוך למדי. שיעור הכיסוי הפנסיוני הנמוך של ערבים נובע מהקשיים המתמשכים של קבוצת אוכלוסייה זו בשוק העבודה ומפגיעותה הרבה. בעבר לא נהנו הערבים משיעורי תעסוקה גבוהים בארגונים הכפופים להסכמי שכר קיבוציים ולהסדרי פנסיה, וייתכן כי שינוי הסדרי התעסוקה במשק – ובעיקר המעבר לתעסוקה באמצעות חברות כוח אדם, תעסוקה זמנית, צמצום תעסוקת עובדי הצווארון הכחול וירידת כוחה של העבודה המאורגנת – פגעו בהם יותר מאשר בקבוצות האחרות.

תרשים 7

אחוז הפרטים בגיל הפרישה החיים במשק בית שיש בו הכנסה מפנסיה

מתוך כלל הפרטים בגיל הפרישה, 1999 ו-2011

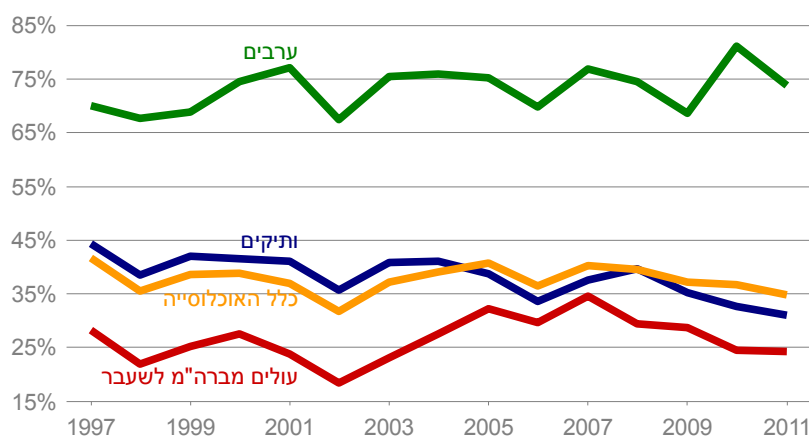

מקור: חיה שטייר וחיים בלייך, מרכז טאוב נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

שיעור העוני בקרב משקי הבית שמתגורר בהם לפחות אדם מבוגר אחד הזכאי לפנסיה עומד על 2 אחוזים.⁵ לעומת זאת, במשקי בית שמתגוררים בהם מבוגרים ואין בהם כלל הכנסות מפנסיה שיעורי העוני גבוהים יחסית, אם כי יכולות להיות להם הכנסות אחרות, כגון מעבודה או מהון, כפי שעלה מתרשים 3. בתרשים 8 מוצגות מגמות בשיעורי העוני בשנים 1997–2011 בקרב מבוגרים לפי שלוש קבוצות האוכלוסייה הנדונות, בהשוואה לכלל האוכלוסייה המבוגרת. התרשים מראה כי בקרב ערבים המתגוררים במשקי בית בלי הכנסה מפנסיה שיעורי העוני נעים בין 65 ל-75 אחוז, בשינויים קלים לאורך התקופה; בקרב הוותיקים ויוצאי ברית המועצות לשעבר נאמדים שיעורי העוני בכ-31 ו-24 אחוז, בהתאמה, בשנת 2011. שיעור העוני הנמוך יחסית בקבוצת יוצאי ברית המועצות לשעבר נובע מזכאותם להשלמת הכנסה ולתמיכות נוספות.

תרשים 8
שיעור העוני בקרב פרטים בגיל הפרישה
החיים במשק בית ללא הכנסה מפנסיה

מתוך כלל הפרטים בגיל הפרישה החיים במשקי בית ללא פנסיות, 1997–2011*

* הנתונים לשנים 2000–2001 אינם כוללים את תושבי מזרח ירושלים.

מקור: חיה שטייר וחיים בלייך, מרכז טאוב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

⁵ בשל מיעוט התצפיות לא הוצגו שיעורי העוני בקבוצת הזכאים לפנסיה בחלוקה לשלוש קבוצות האוכלוסייה.

4. הסדרי המגורים של האוכלוסייה המבוגרת

אחת הדרכים להתמודדות עם עוני ומחסור כלכלי, וכן עם קשיים פיזיים וחברתיים שהם לעתים קרובות מנת חלקה של האוכלוסייה המבוגרת, היא מגורים משותפים עם קרובי משפחה בגיל העבודה (Phua, McNally, and Park, 2007; Lee, 2009). מרבית המבוגרים בישראל מקיימים משק בית עצמאי, ולרובם דירה בבעלותם. בכ- 80 אחוז ממשקי הבית שמתגוררים בהם מבוגרים ראש משק הבית או בן/בת זוגו הם בגיל פרישה.⁶ 20 אחוז ממשקי הבית שמתגוררים בהם מבוגרים הם משקי בית בראשות צעיר, כלומר משקי בית שבראשם עומד פרט בגיל העבודה.⁷ תרשים 9 משווה את שיעור משקי הבית שמתגוררים בהם מבוגרים ושראשם עומד פרט בגיל העבודה בשתי תקופות זמן (1997–1998 ו-2010–2011), בשלוש קבוצות האוכלוסייה הנדונות – יהודים ותיקים בארץ, יוצאי ברית המועצות לשעבר וערבים. לפי התרשים, במהלך התקופה שנבחנה נרשמה ירידה של 5 נקודות אחוז בשיעור משקי הבית שבראשם עומד פרט בגיל העבודה ומתגורר בהם אדם מבוגר. חלק נכבד מירידה זו ניתן לייחס להסדרי המגורים של יוצאי ברית המועצות לשעבר, שבשנים הראשונות להגעתם לישראל הרבו להתגורר בהסדרי מגורים מורחבים, אך עם חלוף השנים ייסדו משקי בית נפרדים. ואכן, כפי שניכר בתרשים, ב-1997 מחצית ממשקי הבית שחיו בהם מבוגרים יוצאי ברית המועצות היו משקי בית מורחבים, ואילו כיום הסדר כזה מתקיים רק ב-30 אחוז מהם. גם בקרב ערבים נפוצה תופעת המגורים המשותפים של מבוגרים במשקי בית בראשות צעירים, וגם בקבוצת אוכלוסייה זו ניכרת מאז סוף שנות התשעים מגמת ירידה בשיעור משקי הבית הכוללים מבוגרים ובראשם פרט בגיל העבודה: מ-48 אחוז ל-32 אחוז. בקרב

⁶ משק בית שבו רק אחד מבני הזוג עדיין אינו בגיל פרישה, אך האחר בגיל פרישה, הוגדר "משק בית בראשות מבוגר". ראש משק הבית נקבע לפי מידת מעורבותו בשוק העבודה. בחלק ממשקי הבית, לדוגמה, הגבר המבוגר פרש מהעבודה, אך האישה עדיין בשוק העבודה, ולכן היא העומדת בראש משק הבית, ולהפך – משק בית שבו הגבר עדיין בשוק העבודה, ואילו האישה פרשה, הוא "משק בית בראשות גבר מבוגר".

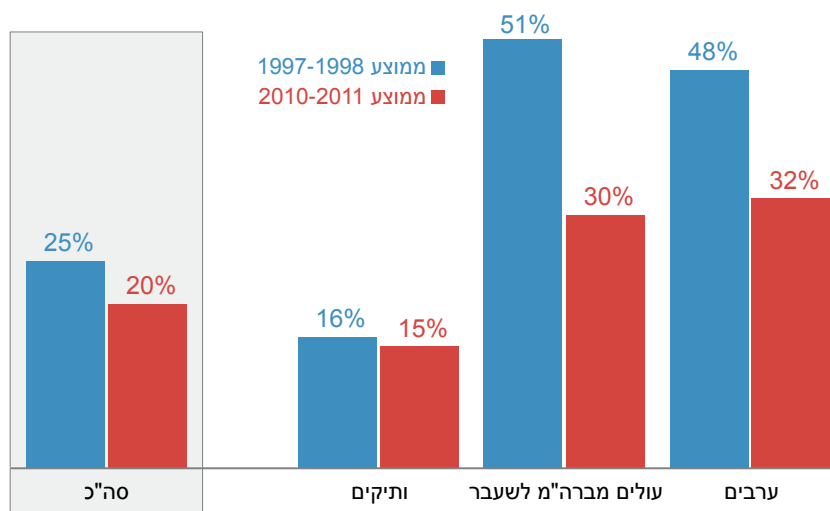
⁷ "משק בית בראשות פרט בגיל העבודה" הוא משק בית שהעומד בראשו הוא אדם עובד שעדיין לא הגיע לגיל פרישה, ומתגורר בו לפחות אדם אחד בגיל פרישה שאינו בן הזוג של ראש משק הבית, לדוגמה: זוג צעיר, ילדיהם והורה של אחד מבני הזוג. משק בית כזה הוא בגדר "משפחה מורחבת".

הישראלים הוותיקים, שיעור המגורים המשותפים הוא נמוך (15 אחוז) ויציב למדי לאורך הזמן.

תרשים 9

אחוז משקי הבית שבראשם עומד פרט בגיל העבודה*

מתוך כלל משקי הבית שחיים בהם פרטים בגיל הפרישה, ממוצעים לשנים 1997-1998 ו-2010-2011

* משקי בית שהעומד בראשם אינו בגיל פרישה ואינו בן/בת זוג של פרט בגיל פרישה.

מקור: חיה שטייר וחיים בלייד, מרכז טאוב נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

כיצד משפיעים הסדרי המגורים על שיעורי העוני בקרב האוכלוסייה המבוגרת, והאם אכן ניתן לראות בהסדרי מגורים אלו אסטרטגיה של משפחות (מבוגרות וצעירות יותר) להתמודדות עם מצוקות העוני? תרשים 10 מציג את שיעור משקי הבית שחיו מתחת לקו העוני בשנים 2011-2010, בכל אחת משלוש הקבוצות: ותיקים, יוצאי ברית המועצות וערבים, הן בקרב משקי בית שעומד בראשם פרט בגיל העבודה (כאלו שחיים בהן מבוגרים וכאלו שאין בהם מבוגרים) והן בקרב משקי בית שבראשם עומד מבוגר. החלק השמאלי של התרשים מציג את שיעורי משקי הבית העניים על פי ההכנסה הפנויה (לאחר

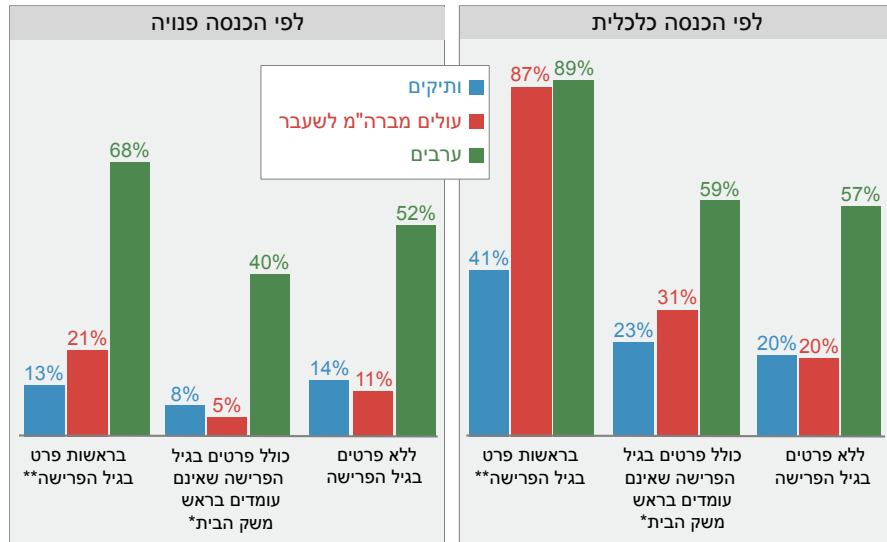
תשלומי העברה ומסים). החלק הימני מתייחס להכנסה כלכלית (ללא השפעת הקצבאות והמסים).

מהשוואה בין שיעור משקי הבית העניים בקבוצות השונות לפי הכנסה פנויה עולה כי במשפחות מורחבות בראשות אדם בגיל העבודה, שיעור משקי הבית העניים נמוך משמעותית מאשר בקרב משקי בית בראשות מבוגרים. ככלל, הסדרי מגורים של משפחות מורחבות מתאפיינים בשיעורים נמוכים יותר של משקי בית עניים.

ההבדלים בשיעור משקי הבית שמתחת לקו העוני בכל סוג של הסדר מגורים בולטים במיוחד בקרב האוכלוסיות הפגיעות יותר – ערבים ויוצאי ברית המועצות לשעבר. בכלל האוכלוסייה, שיעור העוני בקרב הקבוצה המתגוררת במשקי בית בראשות אדם מבוגר הוא 19 אחוז, לעומת 10 אחוזים בקרב משקי בית שמתגוררים בהם מבוגרים אך בראשות משק הבית עומד פרט בגיל העבודה (הנתונים אינם מוצגים בתרשים).

תמונה זו של הבדלים בשיעורי העוני על פי הסדרי המגורים נותרת עקבית בכל הקבוצות: בקרב הוותיקים, שיעור משקי הבית העניים בראשות מבוגר הוא 13 אחוז, לעומת 8 אחוזים ממשקי הבית שמתגוררים בהם מבוגרים, אך בראש משק הבית עומד פרט בגיל העבודה; בקרב יוצאי ברית המועצות לשעבר שיעורי העוני הם 21 אחוז לעומת 5 אחוזים בהתאמה, ובקרב ערבים – 68 אחוז לעומת 40 אחוז, בהתאמה.

תרשים 10
אחוז משקי הבית מתחת לקו העוני
 לפי סוג משק בית, ממוצע לשנים 2010–2011

* ראש משק הבית אינו בגיל הפרישה ואינו בן/בת זוג של פרט בגיל הפרישה.
 ** ראש משק הבית בגיל הפרישה, או מוגדר/ת כבן/בת הזוג של פרט בגיל הפרישה.

מקור: חיה שטייר וחיים בליך, מרכז טאוב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

הבדלים אלו בשיעור משקי הבית העניים בולטים גם בבחינת ההכנסה הכלכלית. למעשה, מהשוואת ההבדלים בשיעור משקי הבית העניים בין ההכנסה הכלכלית להכנסה הפנויה עולה כי ההשפעה של תשלומי ההעברה והמסים למבוגרים ערבים ויוצאי ברית המועצות לשעבר ניכרת יותר בקרב המתגוררים במשפחות מורחבות בראשות צעירים מאשר במשפחות בראשות מבוגרים. בקרב מבוגרים יוצאי ברית המועצות המתגוררים במשק בית שבראשותם, התשלומים מהמדינה והמסים מצמצמים את שיעור משקי בית העניים ב-76 אחוז, ואילו בקרב מבוגרים המתגוררים במשקי בית בראשות צעירים שיעור הצמצום עומד על 85 אחוז. בקרב הערבים הצמצום מתון באורח ניכר בשני סוגי הסדרי המגורים, אם כי המגמה דומה – 23 אחוז ו-32 אחוז, בהתאמה; ואילו בקרב הוותיקים אין הבדל

בשיעור צמצום העוני בסוגים השונים של משקי הבית, והצמצום מגיע לכדי 69 אחוז במשקי בית בראשות פרטים בגיל העבודה ו-67 אחוז בקרב משקי בית בראשות מבוגרים.

בחנית מקורות ההכנסה של שתי הקבוצות – משקי בית בראשות מבוגרים ומשקי בית בראשות צעירים – מצביעה על חשיבותם של הסדרי המגורים, בייחוד בקרב אוכלוסייה התלויה לחלוטין בקצבאות המדינה. מקורות ההכנסה של כל אחת משלוש קבוצות האוכלוסייה המבוגרות שנבחנו מוצגים בתרשים 11. מהתרשים נראה כי עיקר ההכנסות במשק הבית שהעומד בראשו הוא בגיל פרישה מגיעות מפנסיות ומתמיכת המדינה. חלק קטן יותר של ההכנסות מגיע מעבודה או מהון. כפי שהוצג לעיל, גם תרשים 11 מראה כי בחלק מהקבוצות סיכוייהם של מבוגרים בגיל פרישה המתגוררים במשק בית בראשותם להימצא מתחת לקו העוני גבוהים מאשר סיכוייהם של מבוגרים המתגוררים במסגרת משפחות מורחבות, כלומר במשקי בית בראשות צעירים בגיל העבודה.

סך ההכנסה מפנסיה במשק בית בראשות מבוגר באוכלוסייה היהודית הוותיקה מגיע לכדי 2,309 שקלים לחודש בממוצע לנפש מתוקנת, בהשוואה ל-1,036 שקלים לנפש מתוקנת במשק בית שיש בו מבוגרים אך בראשו עומד פרט בגיל העבודה. ל-62 אחוז ממשקי הבית בראשות מבוגר יש הכנסה כלשהי מפנסיה, בגובה ממוצע של 3,984 שקלים. לעומת זאת, רק ל-54 אחוז ממשקי הבית המורחבים יש הכנסה מפנסיה, וגובהה הממוצע הוא 2,877 שקלים (ראו תרשימים נ'2 ונ'3 בנספח). כלומר, מבוגרים המתגוררים במשפחות מורחבות הם בעלי הכנסה נמוכה יחסית מפנסיה, וניתן לשער כי לו ייסדו משק בית עצמאי הייתה רמת חייהם נמוכה עוד יותר, בייחוד לנוכח העובדה שבקרב האוכלוסייה הוותיקה רמת החיים הכללית של משקי בית בראשות מבוגרים גבוהה מאשר בקרב משקי בית בראשות צעירים שמתגוררים בהם גם מבוגרים; ההכנסה הממוצעת לנפש מתוקנת במשק בית בראשות מבוגר היא 6,600 שקלים בחודש, לעומת כ-5,600 שקלים במשק בית בראשות צעיר.

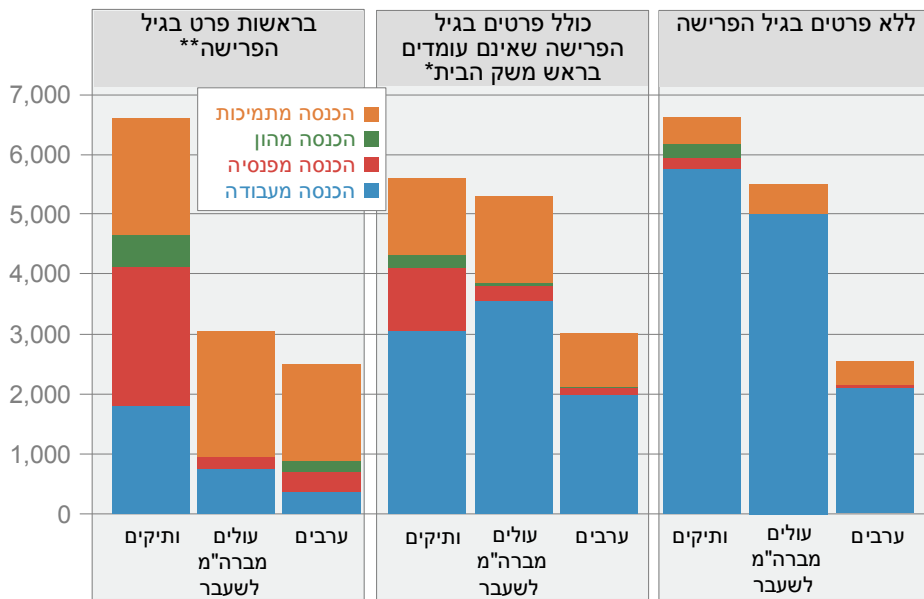
בקבוצת משקי הבית שבראשות מבוגרים תמיכות המדינה באות לידי ביטוי רב יותר מאשר במשקי בית בראשות צעירים שיש בהם מבוגרים, הן משום שיש בהם שיעור גבוה יותר של שני בני זוג שמשולמת להם קצבת זקנה והן משום שבממוצע מבוגרים אלו צברו רמה גבוהה יותר של קצבאות זקנה (לפירוט הזכאויות לקצבאות זקנה ראו אזארי-ויזל ושטייר, 2014; המוסד לביטוח לאומי, 2012). גם הכנסתם שמקורה בהון גבוהה יותר. לעומת זאת, כצפוי, רמת ההכנסה מעבודה גבוהה יותר במשק בית שבראשו פרט בגיל העבודה.

התמונה שונה למדי בקרב שתי הקבוצות האחרות, שמלכתחילה רמת זכאותן לפנסיה וגובה הפנסיות שלהן נמוכים באורח ניכר מזה של האוכלוסייה הוותיקה (ראו תרשימים נ"2 ונ"3 בנספחים). בקרב יוצאי ברית המועצות לשעבר אין כמעט הבדל בהכנסות מפנסיה לנפש מתוקנת בקרב שני הסוגים של משקי הבית, ואף שרמת התמיכות מהמדינה גבוהה יותר בקרב משקי בית בראשות אדם בגיל הפרישה, רמת חייהם של משקי בית כאלו נופלת מזו של משק בית בראשות אדם בגיל העבודה, שההכנסה המרכזית שלו היא מעבודה. גם בקרב האוכלוסייה הערבית רמת החיים של משק בית במתכונת של משפחה מורחבת גבוהה מאשר של משק בית בראשות מבוגר. אמנם למשק הבית שבראשו מבוגר הכנסה גבוהה יותר מפנסיה ומהון, ואף תמיכות גבוהות יותר מהמדינה, אך רמת חייו נופלת במידה ניכרת מזו של משק בית בראשות פרט בגיל העבודה: הכנסה של כ-2,500 שקלים לעומת 3,000 שקלים לנפש מתוקנת בממוצע, בהתאמה.

תרשים 11

הכנסה חודשית ברוטו במשק בית

לנפש מתוקנת, לפי סוג משק בית, קבוצת אוכלוסייה ומקור הכנסה, 2011

* ראש משק הבית אינו בגיל הפרישה ואינו מוגדר/ת כבן/בת זוג של פרט בגיל הפרישה.
 ** ראש משק הבית בגיל הפרישה, או מוגדר/ת כבן/בת זוג של הפרט בגיל הפרישה.

מקור: חיה שטייר וחיים בלייך, מרכז טאוב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

הבדלים מעניינים עולים מהשוואה בין משקי הבית בראשות צעיר שמתגוררים בהם פרטים בגיל פרישה ובין משקי בית שבראשם עומד אדם בגיל העבודה והם אינם כוללים מבוגרים. בקרב האוכלוסייה היהודית הוותיקה, משקי בית בלי פרטים בגיל הפרישה נהנים מרמה גבוהה של הכנסות, שרובן מגיעות משוק העבודה. רמת חייהם דומה לזו של המבוגרים העומדים בראשות משק ביתם וגבוהה מזו של משקי הבית המורחבים. ההבדל בין שני הסוגים של משקי הבית ניכר במיוחד בהכנסות מעבודה – 5,743 שקלים לנפש מתוקנת במשק בית צעיר, לעומת 3,062 שקלים לנפש מתוקנת במשק בית מורחב. תמונה דומה מוצגת גם בהכנסות הנומינליות (ראו תרשים נ'2 בנספחים).

ביחס למשקי בית של ערבים ועולים מברית המועצות לשעבר, ניתן להסיק כי המגורים המשותפים מסייעים גם לפרטים הצעירים במשק הבית לחיות ברמת חיים גבוהה יותר בממוצע. בתוספת של פרטים מעטים יחסית נהנה משק הבית מרמה גבוהה יותר של תמיכה מהמדינה. בשתי קבוצות האוכלוסייה הללו רמת ההכנסות מעבודה במשק הבית המורחב נופלת מזו של משק הבית שאין בו פרטים מבוגרים, אך רמת התמיכות מהמדינה גבוהה באורח ניכר ומפצה על כך. כך משיגים שני סוגי משקי הבית רמת חיים דומה – ובקרב הערבים, משק הבית המורחב משיג רמת חיים הגבוהה אפילו מזו של שני הסוגים האחרים של משקי הבית.

לפיכך, ניתן לסכם כי הסדרי המגורים המורחבים, שהם כפי הנראה נפוצים יותר בקרב משפחות מעוטות הכנסה, תורמים במידה ניכרת לשיפור תנאי החיים של האוכלוסייה המבוגרת בקרב קבוצות פגיעות יותר מבחינה כלכלית – במקרה זה הערבים והעולים, קבוצות שלא צברו הכנסה של ממש מפנסיה. מסקנה זו נכונה גם אם מביאים בחשבון שבקרב קבוצות אלו, חלק ניכר ממשקי הבית בראשות צעירים שמתגוררים בהם מבוגרים אינם בהכרח מבוססים (כפי שהוצג לעיל, בקרב משקי הבית של ערבים ושל עולים רמת ההכנסה לנפש מתוקנת בשתי צורות המגורים נמוכה מזו של יהודים ותיקים). יתרה מכך, יש להניח כי מתכונת זו של מגורים משותפים תורמת לא רק לשיפור רמת החיים של הפרט המבוגר אלא גם לשיפור רמת חייה של המשפחה הצעירה, בשל התרומה להכנסת המשפחה שמגיעה הן מפנסיה והן מתמיכות המדינה. אם כן, אפשר לראות בהסדר מגורים זה אסטרטגיה להימנעות מעוני לכל בני המשפחה, צעירים ומבוגרים כאחד.

זרקור: השוואות בין-לאומיות של עוני בקרב קשישים

כפי שהראו בן דוד ובלייך (2013), (Gornick and Jantti 2011) ומחקרים רבים אחרים, מרבית המדינות המפותחות מצמצמות את ממדי העוני בהכנסה כלכלית במידה רבה יותר מאשר בישראל. תרשים 12 מציג את שיעור העוני בהכנסה הכלכלית ובהכנסה הפנויה לשנת 2010 עבור כלל האוכלוסייה, לפי קבוצות גיל.⁸ בהסתכלות על שיעור העוני בהכנסה הכלכלית, כלומר בלא התערבות הממשלה במיסוי וברווחה, מצבה של ישראל טוב מעט ביחס למוצע ה-OECD – 28 אחוז עוני בישראל לעומת ממוצע של 29 אחוז ב-OECD – וביחס ל-15 מדינות ששיעורי העוני בהן גבוהים יותר. אולם כשבוחנים את שיעורי העוני בהכנסה הפנויה (לאחר התערבות המדינה) המצב שונה לחלוטין. בישראל שיעור העוני בהכנסה הפנויה הוא הגבוה ביותר: 21 אחוז לעומת 12 אחוז במוצע במדינות המפותחות. מכאן שמערכת המיסוי והרווחה של ישראל מצמצמת את אחוז משקי הבית העניים ב-25 אחוז בלבד, לעומת ממוצע של 65 אחוז במדינות המפותחות. התמונה מתחדדת עוד יותר כשדנים במצב הכלכלי של האוכלוסייה המבוגרת. כפי שניתן לראות, שיעורי העוני על בסיס הכנסה כלכלית בקרב המבוגרים בישראל נמוכים בהשוואה למדינות אחרות (47 אחוז לעומת ממוצע של 74 אחוז במדינות ה-OECD).

למרות זאת, שיעורי העוני בהכנסה הפנויה מציבים את ישראל במקום גבוה: 21 אחוז מכלל המבוגרים נמצאים מתחת לקו העוני, לעומת 12 אחוז במוצע ב-OECD. מערכת המיסוי והרווחה בישראל מצמצמת את שיעור העוני בקרב גילאי 65 ומעלה ב-55 אחוז בלבד, לעומת ממוצע של 84 אחוז במדינות המפותחות.

(המשך בעמ' הבא)

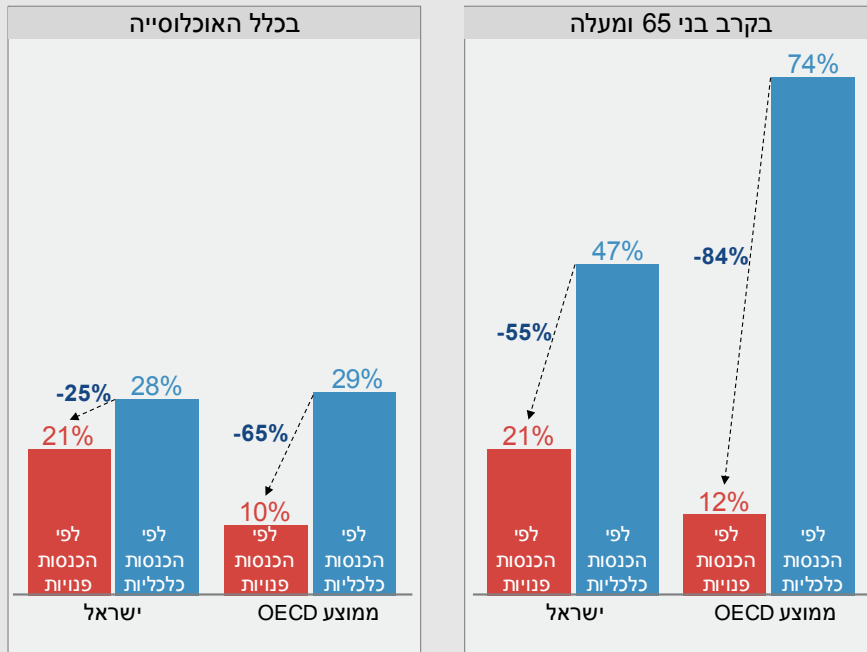
⁸ נתוני העוני בישראל מחושבים על פי שיטת ה-OECD.

(המשך מעמ' קודם)

תרשים 12

אחוז הפרטים החיים מתחת לקו העוני

לפי גיל ראש משק הבית וסוג ההכנסה, *2010

* נתוני ה-OECD מחושבים על בסיס המדינות שהיו עבורן נתונים גם עבור האוכלוסייה המבוגרת וגם עבור כלל האוכלוסייה.

מקור: חיה שטייר וחיים בלייך, מרכז טאוב נתונים: OECD

האם ניתן להסיק מכך שמדיניות הרווחה בישראל אינה יעילה גם ביחס לאוכלוסייה המבוגרת? התשובה על כך מורכבת, שכן יש להביא בחשבון את מבנה ההכנסה הכלכלית בכל מדינה.

(המשך בעמ' הבא)

(המשך מעמ' קודם)

כאשר עוסקים באוכלוסייה בגיל העבודה, בכל המדינות מורכבת רוב ההכנסה הכלכלית מהכנסה מעבודה. לעומת זאת, יש שונות רבה בהרכב ההכנסה הכלכלית של האוכלוסייה המבוגרת, הכוללת הסדרים ייחודיים של מערכת הפנסיות והקצבאות בכל אחת מהמדינות (בוורס, 2013).

המערכת הפנסיונית בישראל מורכבת משלושה רבדים. הרובד הראשון מבוסס על קצבאות הביטוח הלאומי, ובהן קצבת זקנה אוניברסלית וקצבת השלמת הכנסה שמטרתן להבטיח רמת קיום מינימלית לאחר גיל הפרישה. הרובד השני מורכב מפנסיה תעסוקתית, שנצברה לאורך חיי התעסוקה של הפרט.⁹ הרובד השלישי נגזר מיוזמתו של הפרט ומיכולתו לצבור חסכונות נוספים, מעבר לפנסיה התעסוקתית (אחדות וספיבק, 2010).

בשנת 2008 נכנסה לתוקפה רפורמה המחייבת את המעסיקים והעובדים להפריש מהשכר לקרן פנסיה, ואולם מרבית תשלומי הפנסיה התעסוקתית כיום משולמים מתוקף הסדרים פנסיוניים שקדמו לרפורמה זו. בשונה מישראל, במרבית המדינות המפותחות קיימת מערכת פנסיונית המבוססת ברובה על ביטוח ממלכתי אוניברסלי. כך, חשיבותן של התכניות הפנסיוניות התעסוקתיות משתנה בין המדינות, ובחלק מהן היא קטנה יחסית.¹⁰

במדינות שבהן מימון פרטים בגיל הפרישה הוא בעיקר ציבורי, חלקה של ההכנסה הכלכלית מתוך כלל הכנסות המבוגרים הוא נמוך. לפיכך, שיעורי העוני בהכנסה הכלכלית בקרב אוכלוסיית בני 65 ומעלה במדינות אלו גבוהים באורח ניכר מאשר בישראל, כפי שעולה מתרשים 12 לעיל.

כדי להעריך את יעילותה של מערכת ההעברות, יש לבדוק את מידת השפעתה על האוכלוסייה המבוגרת ביחס לכלל האוכלוסייה, או ביחס לאוכלוסייה בגיל העבודה. ישראל מתאפיינת באוכלוסייה צעירה יחסית; לפי נתוני ה-OECD, שיעור בני ה-65 ומעלה באוכלוסייה נמוך ביחס לשיעורם במדינות אחרות – כ-10 אחוז מכלל האוכלוסייה, לעומת כ-16 אחוז בממוצע ב-OECD.

(המשך בעמ' הבא)

⁹ לרבות הסדרים של פנסיות תקציביות.

¹⁰ במדינות אחדות הונהגו במשך השנים תכניות פנסיוניות תעסוקתיות, אך בחלק גדול מהמקרים הן אינן מתייחסות לדור המבוגר אלא לצעירים שעדיין לא פרשו.

(המשך מעמ' קודם)

הרכב האוכלוסייה משפיע על שיעורי העוני בהכנסה הכלכלית של כלל האוכלוסייה: במדינות שההכנסה הכלכלית למבוגרים בהן נמוכה ואף זניחה ביחס לשאר ההכנסות (בשל מדיניות הפנסיה), ושיעורם של הקשישים באוכלוסייה גבוה, גם שיעורי העוני הכלליים בהכנסה כלכלית יהיו גבוהים – ולהפך.¹¹

לאור זאת ששיעורי העוני בהכנסה כלכלית בכלל האוכלוסייה בישראל (28 אחוז) דומים לאלו שבמדינות מפותחות (29 אחוז), קל לראות שהתרומה של בני 65 ומעלה לעוני הכולל בהכנסה הכלכלית במדינות המפותחות גבוהה משמעותית מזו שבישראל.

השוני בתמהיל האוכלוסיות העניות בהכנסה הכלכלית בין ישראל למדינות המפותחות יכול להסביר במידה מסוימת את מערכת השיקולים והאילוץ של מקבלי ההחלטות בקביעת מדיניות לצמצום העוני. כך לדוגמה, המדינות המפותחות רואות לנגד עיניהן אוכלוסייה מבוגרת שהולכת וגדלה, ומהווה כוח אלקטורלי גדול; אוכלוסייה בגיל העבודה שמצטמצמת בגודלה, בעיקר עקב שיעורי ילודה נמוכים; והסכם חברתי היסטורי שלפיו למדינה חלק מרכזי וחשוב במימון הפנסיות למבוגרים באמצעות תשלומי המועסקים. לעומתם, מקבלי ההחלטות בישראל רואים לנגד עיניהם אוכלוסייה מבוגרת שחלקה היחסי קטן, ואולי גם כוחה הפוליטי מצומצם, לצד אחוזי עוני גבוהים בקרב משפחות בגילי העבודה, ובעיקר בקרב משפחות גדולות. תמונת מצב זו שונה בתכלית מאשר במדינות מפותחות אחרות, ומעלה דרכי פעולה שונות לצמצום העוני.

(המשך בעמ' הבא)

¹¹ ניתן לתאר זאת באמצעות משוואה לחישוב שיעורי העוני בהכנסה כלכלית, כממוצע משוקלל של שיעורי העוני בתתי-אוכלוסיות – אוכלוסיית בני 65 ומעלה ואוכלוסייה שעד גיל 65:

$$P1m * S1 + P2m * S2 = Pm$$

Pm הוא שיעור העניים בהכנסה כלכלית בקרב כלל האוכלוסייה; $P1m$ הוא שיעור העניים בהכנסה כלכלית בקרב בני 65 ומעלה; $S1$ הוא חלקם של בני 65 ומעלה בכלל האוכלוסייה; $P2m$ הוא שיעור העניים בהכנסה כלכלית בקרב האוכלוסייה שמתחת לגיל 65; $S2$ מייצג את חלקם של בני פחות מ-65 בכלל האוכלוסייה. כך לדוגמה, תרומתה של האוכלוסייה המבוגרת לשיעורי העוני במדינות ה-OECD היא 11.8 אחוז, ושיעור העוני בכלל האוכלוסייה הוא 29 אחוז:

$$P1m * S1 = 74\% * 16\% = 11.8\%$$

לפי אותו חישוב, תרומת המבוגרים בישראל לשיעורי העוני היא בשיעור 4.7 אחוז בלבד:

$$P1m * S1 = 47\% * 10\% = 4.7\%$$

(המשך מעמ' קודם)

כך לדוגמה, המדינות המפותחות מחויבות לשמור על רמה דומה של פנסיות אוניברסליות לדור המבוגרים הנוכחי, אף שהדבר עלול להעלות את נטל התשלומים השוטפים על דור הצעירים – מכיוון שלמבוגרים אין מקורות הכנסה אחרים, ואף אין ציפייה שיצאו לשוק העבודה, וכן מפני שמערכת התשלומים הפנסיוניים מוטמעת חברתית ומקובלת כנורמת התנהגות. שינויים שענינם קיצוצים חדים בפנסיות אוניברסליות עלולים להוות מקור ללחצים פוליטיים ולאי שקט חברתי.

לאור זאת, נתוני העוני במדינות המפותחות מצביעים על מידה גבוהה של צמצום שיעור העוני בקרב בני 65 ומעלה (84 אחוז), ובהינתן משקלה הגבוה של הקבוצה בכלל האוכלוסייה – גם שיעור העוני הכללי בהכנסה הפנויה מצטמצם באורח ניכר.

לעומת זאת, האתגרים בתחום העוני בישראל שונים בהרבה מובנים. משפחות גדולות הן חלק נכבד מאוכלוסיית העניים, ומבחינה כלכלית קשה יותר לתמוך במשפחות כאלו מאשר במשפחות קטנות, כמו משפחותיהן של המבוגרים.¹² מבחינה זו, מערכת ההעברות בישראל מתקשה לצמצם את העוני באופן ממשי. לכן גם מידת הצמצום של שיעור העוני בהכנסה הכלכלית בכלל האוכלוסייה בישראל נמוך הרבה יותר מאשר במדינות המפותחות.

לסיכום, רשתות הביטחון של המדינות המפותחות, שבעיני רבים בישראל הן מודל לחיקוי, אמנם יעילות בצמצום ממדי העוני בהכנסה כלכלית, אולם הן אינן מצליחות להסיר מעל סדר היום את בעיות היסוד הדמוגרפיות המאיימות על יציבותן הכלכלית. השוני בין ישראל למדינות המפותחות הללו נובע מתמהיל של אוכלוסיות עניות ובמדיניות הפנסיונית בקרב המבוגרים. לאור האמור לעיל, ייתכן מאוד כי השוואה בין-לאומית של מדדי העוני מציגה תמונה חלקית או מוטה של הפערים הקיימים בפועל.

¹² קיים מתח תמידי בין גודל הקצבאות למשפחות בגילי העבודה ובין התמריץ השלילי שקצבאות אלו עלולות ליצור ביחס ליציאה לעבודה. נוסף על כך, גודל משק הבית משפיע על מידת האפקטיביות של תשלומי ההעברה בחילוץ משק הבית אל מעל לקו העוני.

5. סיכום

בפרק זה נסקר מצבה הכלכלי של האוכלוסייה המבוגרת ישראל, במטרה להבין באיזו מידה מצליחה קבוצה זו להיחלץ מעוניי ומה המשאבים העומדים לרשותה. כמו כן עסק הפרק בבחינת הבדלים בין קבוצות חברתיות בתוך האוכלוסייה המבוגרת. מתוך הממצאים עולה כי שיעורי העוני בקרב האוכלוסייה בגיל הפרישה בישראל, שעמדו על כ-20 אחוז בשנת 2011, נמוכים מהשיעורים בכלל אוכלוסיית ישראל, וגם מהשיעור בקרב האוכלוסייה הצעירה. מערכת הרווחה, ובעיקר מערכת קצבאות הזקנה המוענקות לכל הפורשים מעבודה בגיל זה, פועלת כמכניזם יעיל לחילוץ הקשישים מעוני – בניגוד למערכות תמיכה אחרות המיועדות לאוכלוסייה הצעירה יותר. ממצא זה מעיד כי קצבאות הזקנה בישראל יעילות בחילוץ מעוני ובשיפור רמת החיים של קבוצת אוכלוסייה פגיעה זו, הן משום שהן מקיפות את כלל האוכלוסייה המבוגרת והן משום שהן נשחקו פחות מקצבאות אחרות במשך השנים.

עם זאת, למרות הזכאות לקצבאות הזקנה לא כל קבוצות האוכלוסייה המבוגרות מצליחות לחיות מעל קו העוני. הממצא המרכזי בפרק זה הוא כי הכנסה הנובעת מחיסכון פנסיוני היא המרכיב המרכזי ביותר בשיפור רמת החיים בקרב האוכלוסייה המבוגרת ובהענקת ביטחון כלכלי לעת זקנה. בקרב המבוגרים המתגוררים במשקי בית הנהנים מהכנסה מפנסיה שיעורי העוני נמוכים ביותר. היעדר פנסיה מסביר במידה רבה את הפגיעות הכלכלית של יוצאי ברית המועצות לשעבר, שלא הצליחו לצבור חיסכון פנסיוני בתקופת שהותם בישראל, ושל הערבים – שהועסקו בשוק עבודה המתאפיין רובו ככולו בהיעדר חיסכון פנסיוני. יש לשער כי לאחר שהונהגה חובת הפרשה לפנסיה בישראל, ישתפר מעמדם הכלכלי של מבוגרים רבים בדורות הבאים – אם כי יש לזכור שגובה החיסכון הפנסיוני הוא פועל יוצא של גובה השכר ושל ההיסטוריה התעסוקתית של העובד.

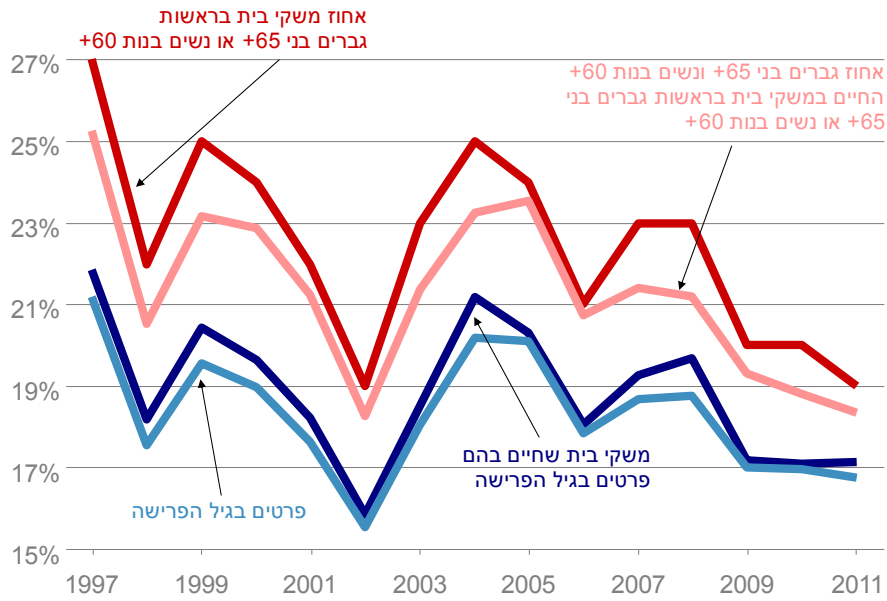
הפרק מצביע על החשיבות הרבה שיש להסדרי המגורים של האוכלוסייה המבוגרת, סוגיה שלעיתים קרובות נזנחת כשבוחנים את מצבה הכלכלי של אוכלוסייה זו. כך לדוגמה, בנתונים הרשמיים של ישראל (נתוני המוסד לביטוח לאומי, כפי שעולה מהסקירות השנתיות) יש התייחסות למשקי בית בראשות מבוגרים או למשקי בית של פרטים בגיל העבודה, אך אין התייחסות למשפחה מורחבת של מבוגרים וצעירים. המגורים המשותפים הם אסטרטגיה מקובלת להתגברות על קשיים כלכליים של צעירים ומבוגרים כאחד, כפי שנמצא במחקרים מרחבי העולם (Isengard and Szydlis, 2012 ; Phua et al., 2007; Lee, 2009).

צורת מגורים זו מאפשרת למבוגרים שמקורות הכנסתם דלים, ובעיקר לחסרי הכנסה מפנסיה, לשפר את רמת חייהם, שכן בהיעדר הכנסה מעבודה או מפנסיה הם היו עלולים להיות חשופים יותר לעוני ולמחסור. שילוב של ההכנסות מעבודה שמביאים הצעירים המתגוררים במשק הבית והתמיכה מהמדינה שהמבוגרים זכאים לה מעלה את רמת החיים של משק הבית כולו, ואכן אסטרטגיה זו של מגורים במתכונת מורחבת נפוצה יותר בקרב הקבוצות הפגיעות כלכלית – ערבים ועולים מברית המועצות לשעבר (Burr et al., 2012). ייתכן שיש סיבות נוספות למגורים משותפים מעבר למניע הכלכלי, כגון גורמים תרבותיים, בריאותיים או חברתיים. אולם נראה כי תמיכה ממשלתית כשלעצמה אינה יכולה להבטיח עצמאות כלכלית לאותם מבוגרים הנעדרים כל הכנסות מפנסיה או ממקורות אחרים.

נספחים

תרשים נ'1
אחוז משקי בית ופרטים מתחת לקו העוני
 לפי סוג משק בית, 1997–2011*

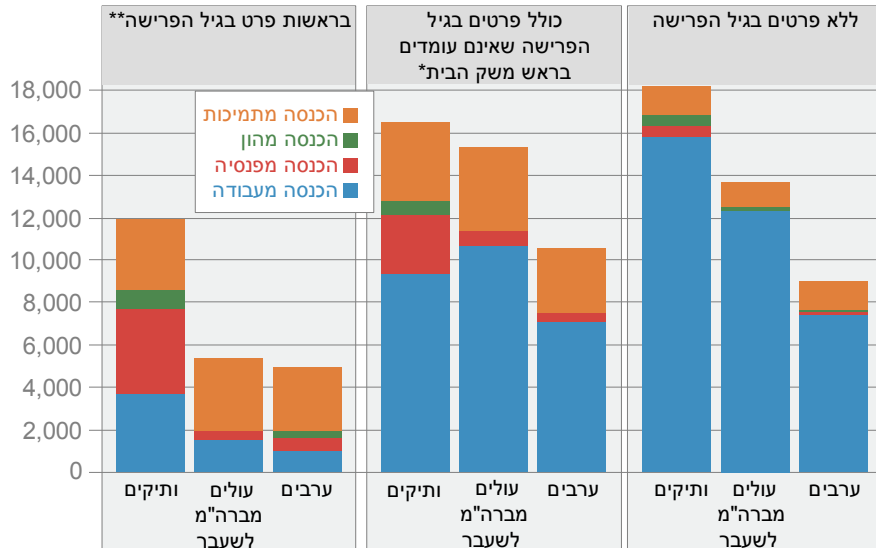
* הנתונים ל-2000–2001 אינם כוללים את תושבי מזרח ירושלים.

מקור: חיה שטייר וחיים בלייך, מרכז טאוב נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

תרשים נ"2

הכנסה חודשית ברוטו במשק בית

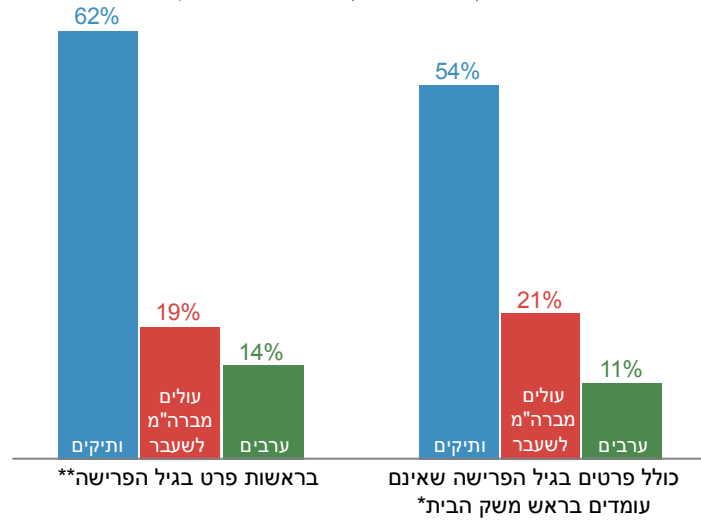
לפי סוג משק בית, קבוצת אוכלוסייה ומקור הכנסה, 2011

* ראש משק הבית אינו בגיל הפרישה ואינו מוגדרת כבן/בת זוג של פרט בגיל הפרישה.
 ** ראש משק הבית בגיל הפרישה, או מוגדרת כבן/בת זוג של המבוגר במשק הבית.

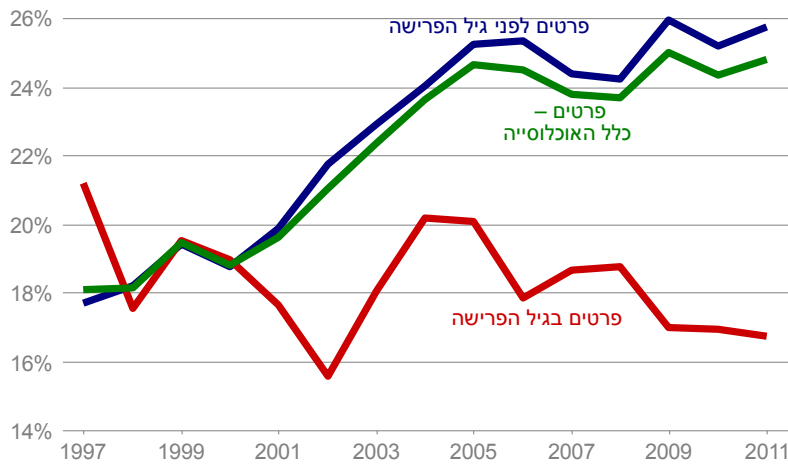
מקור: חיה שטייר וחיים בלייך, מרכז טאוב
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

תרשים נ"3
אחוז משקי הבית שיש להם הכנסה מפנסיה
 לפי סוג משק הבית ולפי קבוצות אוכלוסייה, 2011

* ראש משק הבית אינו בגיל הפרישה ואינו מוגדר/ת כבן/בת זוג של פרט בגיל הפרישה.
 ** ראש משק הבית בגיל הפרישה, או מוגדר/ת כבן/בת זוג של המבוגר במשק הבית.

תרשים נ"4
שיעור פרטים מתחת לקו העוני
 לפי גיל, 1997–2011*

* הנתונים לשנים 2000–2001 אינם כוללים את תושבי מזרח ירושלים.
 מקור (לשני התרשימים): חיה שטייר וחיים בליך, מרכז טאוב
 נתונים (לשני התרשימים): הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

מקורות

- אזארי-ויזל, שגית וחיה שטייר (2014), "תקציבי הרווחה לאוכלוסייה המבוגרת בישראל", בתוך דן בן דוד (עורך), **דוח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות 2014**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 377–404.
- אחדות, לאה ואביה ספיבק (2010), "מערכת הפנסיה בישראל לאחר חמש-עשרה שנות רפורמה", **מחקרי מדיניות 8**, מכון ון ליר.
- בן דוד, דן וחיים בלייך (2013), "עוני ואי שוויון בישראל: התפתחויות לאורך זמן והשוואה ל-OECD", בתוך דן בן דוד (עורך), **דוח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות 2013**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 67–17.
- בוורס, ליאורה (2014), **פנסיות, עוני וקשישים בישראל**, תקציר מדיניות, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2013), **שנתון סטטיסטי לישראל 2013**.
- המוסד לביטוח לאומי (2012), **סקירה שנתית 2012**.
- המוסד לביטוח לאומי (2013), **סקירה שנתית 2013**.
- קמחי, איל וקיריל שרברמן (2013), "מגמות בדפוסי התעסוקה וההכנסה של קשישים בישראל", בתוך דן בן דוד (עורך), **דוח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות 2013**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 151–184.
- שטייר, חיה (2011), "עובדים ועניים", בתוך דן בן דוד (עורך), **דוח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות 2010**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 135–180.
- שטייר, חיה ועליזה לוי (2013), "מצוקות חומריות בישראל", בתוך דן בן דוד (עורך), **דוח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות 2013**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 202–285.
- Burr, Jeffrey A., Ariela Lowenstein, Jane L. Tavares, Caitlin Coyle, Jan E. Mutchler, Ruth Katz, and Galina Khatutsky (2012), "The Living Arrangements of Older Immigrants from the Former Soviet Union: A Comparison of Israel and the United States," *Journal of Aging Studies*, 26, pp. 401-409.

Gornick, Janet C. and Markus Jantti (2011), "Child Poverty in Comparative Perspective: Assessing the Role of Family Structure and Parental Education and Employment," Luxemburg Income Study (LIS) Working Paper Series no. 570.

Kangas, Oli and Joachim Palme (2000), "Does Social Policy Matter? Poverty Cycles in OECD Countries," *International Journal of Health Services*, 30, No. 2, pp. 335-352.

Isengard, Bettina and Marc Szydlic (2012), "Living Apart (or) Together? Coresidence of Elderly Parents and Their Adult Children in Europe," *Research on Aging*, 34, pp. 449-474.

Lee, Sunhwa (2009), "Racial and Ethnic Differences in Women's Retirement Security," *Journal of Women, Politics and Policy*, 30, No. 2-3, pp. 141-172.

OECD (2011), *Economic Review of Israel*.

OECD (2014), *Poverty Rate* (indicator), doi: 10.1787/0fe1315d-en.

Phua, VoonChin, James W. McNally, and Keong-Suk Park (2007), "Poverty among Elderly Asian Americans in the Twenty-First Century," *Journal of Poverty*, 11, No. 2, pp. 73-92.

Wray, L. Randall (2006), *Global Demographic Trends and Provisioning for the Future*, SSRN Working Paper Series.